

Bilimsel İletişimin Görünmeyen Eli: Hakemlik

The Invisible Hand of Scientific Communication: Peer Review

Sümeyye Akça* ve Müge Akbulut**

Öz

Hakemlik sistemi bilimsel yayıncılık açısından vazgeçilmez olarak görülse de sorunlu tarafları da bulunmaktadır. Bu yazı 21-25 Eylül'de kutlanan Hakem Değerlendirme Haftası nedeniyle kaleme alınmıştır. Çalışmada hakemlik sürecinin zayıf yönleri tartışılmış, önerilen modeller aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hakem Değerlendirme Haftası; açık hakem değerlendirme süreci; hakem değerlendirme sistemi; editoryal süreç; bilimsel iletişim.

Abstract

Although the peer review system is seen as indispensable for scientific publishing, there are also problematic sides. This article has been written due to the Peer Review Week that has been celebrated on September 21-25. In the study, the weaknesses of the peer review process are discussed and the suggested models are presented.

Keywords: Peer Review Week; open peer review process; peer review system; editorial process; scholarly communication.

Giriş

Hakemlik (akran değerlendirmesi) sistemi şüphesiz bilimsel yayıncılığın en önemli ayaklarından olarak kabul edilmektedir. Her yıl Eylül ayında kutlanan Hakem Değerlendirme Haftası nedeniyle bilimsel camiada hakemlik süreçlerinin tartışıldığı ve çözüm önerilerinin sunulduğu yayınlar yapılmaktadır. Sistemin eksik ve sorunlu taraflarının tartışılmasının yanı sıra ön yargıları tetikleyen durumları ortadan kaldırmak amacıyla da öneriler getirilmektedir (Akça ve Akbulut, 2019).

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki hakemlik süreci araştırmacılar tarafından çok önemli bulunmaktadır (Sense About Science 2009; Nature Publishing Group, 2014). Fon sağlayan kurumlar ve yayıncılar, kime fon sağlanacağı ve hangi makalelerin yayımlanacağına ilişkin kararların alınmasında hakemlik sistemine güvenmektedirler (Crotty, 2020). Her hâlükârda hakemlik sistemi akademinin bir parçası olarak akademisyen ya da araştırmacının kariyer sorumluluklarından biri olarak görülmektedir. Her ne kadar bu sistem bilimsel yayıncılık açısından vazgeçilmez olarak görülse de sorunlu tarafları da bulunmaktadır. Örneğin hakem değerlendirmesinin her zaman önemli çalışmaları tespit ettiği söylenemez. Hatta pek çok önemli çalışmanın hakemler tarafından reddedildiği anlaşılmıştır (Macdonald, 2016).

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: sumeyyeakca@ardahan.edu.tr
Assistant Prof., Ardahan University Department of Information and Records Management, Turkey.

** Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: mugeakbulut@gmail.com
Research Ass., Yıldırım Beyazıt University Department of Information Management, Turkey.

Geliş Tarihi – Received: 07.09.2020

Kabul Tarihi – Accepted: 15.09.2020

Yazarlar tarafından kasıtlı biçimde yapılan etik ihlaller süreci olumsuz etkilemektedir. Daha da önemlisi etik ihlaller her zaman belirlenmemektedir. Ayrıca hakem değerlendirme süreci manipüle edilebilir bir yapıda olup hakemler ile editörlerin kötüye kullanımına açıktır.

Bu tür etik sorunların bir nebze de olsa aşılması adına çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri, bilimde kalite kontrolünü iyileştirme amacı ile hakem değerlendirmelerinin görünürlüğünün sağlanması olarak tanımlayabileceğimiz “şeffaf hakem değerlendirmesi” uygulamasıdır. Elsevier yayınevi pilot uygulama olarak beş dergide şeffaf hakem değerlendirmesi süreci yürüterek sonuçlarını paylaşmıştır (Mehmani, 2016). Raporda özellikle editörlerin görüşleri ve değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Söz konusu dergilerin editörlerinin %33’ü hakem raporlarına herkesin erişiminin olmasının raporları daha nitelikli hale getirdiği, %70’i ise açık hakemlik sürecinde daha yapıcı ve derinlikli hakem raporları aldıklarını belirtmişlerdir. Hazırlanan raporların sonradan erişilebilir olmasının, hakemleri adil ve yapıcı olmaya zorladığı açıktır. Bunun dışında emeklerinin de görünür ve kalıcı olması motivasyon sağlamaktadır.

Güncel bir örnek olarak; açık bilim uygulamalarını desteklediği bilinen alanımızın önemli dergilerinden Quantitative Science Studies (QSS), Hakem Değerlendirme Haftasında şeffaf hakemlik¹ (transparent peer review) pilot uygulama programını başlatmıştır (MIT Press Journals, 2020). Hakemlik sürecinde üretilen belge ve raporlar CC BY lisansı ile Publons'ta yer alacaktır. Pilot çalışma kapsamında kabul edilen çalışmalar için hakem raporları ve karar mektupları erişime açılacaktır. Kişisel sorunları engellemek için ise hakemlere kimliklerini açıklamama seçeneği sunulmuştur (Waltman, 2020).

Önemli sorunlardan bir diğeri de hakemlik sisteminden nasıl bir kazanç elde edildiğidir. Bu konu, neredeyse on yıldır bilimsel iletişim camiasında tartışılmaktadır. Bilimsel iletişim sürecine doğrudan dahil olarak çalışmalara katılı sunmanın faydaları olsa da makaleyi gözden geçirmek için harcanan zamanın çoğu, yazarlık gibi daha fazla getirisi olan faaliyetlere ayrılabilir (Davis, 2009). Bu sebeple hakemlik sisteminde her bir oyuncunun kazanç elde edebilmesi adına çeşitli öneriler sunulmuştur (Crotty, 2020). Örneğin sürecin hantallığından kurtulmak ve belli hakemler üzerindeki iş yükünü hafifletmek için sistemin özelleştirilmesi teklifi yapılmıştır. Söz konusu öneride yapılan her hakemlik sonucunda PubCred adı verilen sembolik bir kazanç elde edilecektir. Buna PubCred Bankası (PubCred Bank) adı verilmiştir (Fox ve Petchey, 2010). Diğer bir öneride de zamanında yapılan hakemlik hizmetini teşvik etmek için hakemlere 100 \$ ödenmesi önerilmiştir (Davis, 2013). Hâlihazırda ise Publons platformu hakemlerin dergiler veya konferans bildirimleri için hazırladıkları hakem değerlendirme raporlarını profillerine eklemelerine olanak sağlamaktadır. Bu yöntem hakemlik için harcanan emeğin görünürlüğü açısından önemlidir. Hakemler, doğrulama yapılarak sisteme eklenen bu bilgileri, fonlama sistemleri ve teşvik uygulamalarında da kullanabilmektedir (Publons, 2020). Bu tür uygulamalar hakemi motive edici bir unsur olarak görülmektedir.

¹ Şeffaf hakemlikte, açık hakemlikten (fully open peer review) farklı olarak hakemlere kimliklerini açıklamama seçeneği de sunulmaktadır.

Gönüllülük Esası

Akademiklerin önemli bir kariyer sorumluluğu olarak kabul gören hakemlikte iki olgu karşımıza çıkmaktadır: Gönüllülük ve motivasyon. Bu bağlamda sistem daha detaylı değerlendirildiğinde farkına varılmayan bazı noktalar göze çarpmaktadır. Hâlihazırda pek çok akademisyen yaptıkları bu gönüllü hizmeti topluma ve üyesi oldukları bilimsel camiaya bir hizmet olarak görmektedir. Fakat mevcut yükseltme kriterleri ve araştırma değerlendirme sistemlerinde bu önemli süreç maddi ve manevi çok da kazanç getirmemektedir. Örneğin 2018 yılında Akademik Teşvik Yönetmeliği'nde yapılan düzenlemede nispeten kaliteli dergilerde yapılmış olsa bile hakemlik puan getirmemektedir (Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği, 2018). Akademik yükseltme kriterlerinde de bu hizmetin karşılığı yeterince bulunmamaktadır. Yani maddi olarak kazanç getirmeyen hakemliğin aynı zamanda mevcut yükselme kriterleri açısından da araştırmacılara, akademisyenlere faydası yoktur.

Öte yandan hakemlik teşvik ile ödüllendirilen zorunlu bir kariyer gerekliliğine dönüştürülürse, sistemin doğası değişecektir. Standartların belirlendiği (yılıda belirli bir sayıda hakemlik yapmanız gerekir gibi) bir kariyer gerekliliği söz konusu olduğunda insanlar bugün gördüğümüz gibi cömertçe vakitlerini bu sisteme harcamak yerine konulan standartlara göre çalışmayı yeğleyeceklerdir. Bu durumda, sistemin gönüllülük doğası yok olacaktır (Crotty, 2020). Bu tarz bir değişim akademisyenlerin davranış örüntüleri de değiştirecektir. Hakemlik sistemine katkı sağlayan akademisyen ödüle dayalı standart bir sistemin getirilmesiyle beraber dış motivasyonla hareket edecektir. Hakemlik sistemini bir gereksinimler sistemine dâhil etmek hem katılım düzeylerini hem de pek çok kişinin göreve yaklaştığı titizliği ve coşkuyu tehdit edebilir. Pek çok akademisyen kariyerleriyle ilgili bazı ayrıcalıklar karşılığında bu hizmeti ücretsiz yapmaktadır (Davis, 2013). Ayrıca kendi alanında iyi tanınmayan, mesleğe yeni adım atmış bir akademisyenin, böyle bir zorunlulukta dezavantajlı olacağını da unutmamak gerekir (Crotty, 2020).

Sonuç

Akademisyenler için en önemli nokta kariyer gelişimidir. Elbette bununla doğrudan bağlantılı olarak kazanç elde etmek (fon almak) de bir diğer önemli noktadır (Michael, 2015). Fakat tek başına önemli bir dergi için hakemlik yapmış olmak fon ya da kariyer sağlamak için bir kriter olamaz. Hatta ikisi birbiri ile bağlantılıdır. Her ne kadar hakemlik bilginin ilerlemesi için önemli bir etkinlik olsa da asıl olan orijinal araştırmadır ve orijinal araştırmanın yapılması için gereken zamanın büyük çoğunluğunu hakemliğe adamak doğru değildir. Aslında şunu sormak en iyisi olacaktır. Hakemliğin teşvik olarak nasıl bir kredisi olmalıdır? Tek başına yeterli olmasa da hakemlik yapıyor olmak hem kariyer hem de teşvik edici önemli bir argüman olmalıdır.

Sonuç olarak iki öneri karşımıza çıkmaktadır. Biri, editör ve hakem arasında hakemleri prestijle ödüllendiren güven ilişkilerini geliştirmeye ve sürdürmeye dayalı bir gönüllülük modeli, diğeri ise doğru fiyata değerli bir hizmet sunmaya dayanan ticari bir modeldir (Davis, 2013). İlk önerilen model aslında hâlihazırda kullanılan sistemdir. Fakat bu sistemin iyileştirmeye açık pek çok yanı bulunmaktadır. Sistemle alakalı avantaj ve dezavantaj olarak görülen kısımlar tartışılabilir de alternatif kalite önlemleri, intihali önleyen teknolojiler, hakemleri ödüllendirmek ve onları eğitmek amacıyla pek çok yeni çalışma yapılmakta ve alternatif sistemler üzerinde tartışılmaktadır.

Her iki model için de destekleyici olarak düşünülebilecek “şeffaf hakem değerlendirme süreci” ise hem adil değerlendirme hem de hakem değerlendirmelerinin niteliği açısından olumlu etki sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği. (2018, 27 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 30461). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180627-6.pdf>
- Akça, S. ve Akbulut, M. (2019, 17 Mayıs). Ön yargı hakemlerimizi ele mi geçirdi? Herkese Bilim Teknoloji, 164. Erişim Adresi: http://www.mugeakbulut.com/yayinlar/HBT_hakem_onyargi-akca_akbulut.pdf
- Crotty, D. (2020, 17 Ağustos). Revisiting: The problem(s) with credit for peer review. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2020/08/17/revisiting-the-problems-with-credit-for-peer-review-2/>
- Davis, P. (2009, 21 Eylül). Peer review survey 2009. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2009/09/21/peer-review-survey-2009/>
- Davis, P. (2013, 22 Şubat). Rewarding reviewers: Money, prestige, or some of both? [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2013/02/22/rewarding-reviewers-money-prestige-or-some-of-both/>
- Fox, J. ve Petchey, O. L. (2010). Pubcreds: fixing the peer review process by “privatizing” the reviewer commons. *The Bulletin of the Ecological Society of America*, 91(3), 325-333.
- Macdonald, F. (2016, 19 Ağustos). 8 scientific papers that were rejected before going on to win a Nobel Prize. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://www.sciencealert.com/these-8-papers-were-rejected-before-going-on-to-win-the-nobel-prize>
- Mehmani, B. (2016, 22 Eylül). Is open peer review the way forward? [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://www.elsevier.com/reviewers-update/story/innovation-in-publishing/is-open-peer-review-the-way-forward>
- Michael, A. (2015, 4 Haziran). Ask the chefs: What did you learn at this year’s 2015 SSP Annual Meeting? [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2015/06/04/ask-the-chefs-what-did-you-learn-at-this-years-ssp-annual-meeting/>
- MIT Press Journals. (2020, 10 Ağustos). Quantitative Science Studies Journal to participate in transparent peer review. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://mitpress.mit.edu/blog/quantitative-science-studies-journal-participate-transparent-peer-review>
- Nature Publishing Group. (2014). *Author insights 2014*. [Veri seti ve kodlama çizelgesi]. Erişim adresi: https://figshare.com/articles/MSS_Author_Insights_2014/1204999
- Publons. (2020). How it works: For reviewers. Erişim adresi: <https://publons.com/benefits/reviewers/how>
- Sense About Science. (2009). Peer review survey. Erişim adresi: <https://senseaboutscience.org/activities/peer-review-survey-2009/>
- Waltman, L. (2020, 2 Eylül). Quantitative Science Studies launches transparent peer review pilot. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <http://issi-society.org/blog/posts/2020/september/quantitative-science-studies-launches-transparent-peer-review-pilot/>